

AZ ÖTMONDATOS BEKEZDÉSNI BESZÉDMŰ KÍSÉRLETI VIZSGÁLATÁRÓL

Írta: BÉKÉSI IMRE

1. Az alábbi elemzés egy olyan kísérleti vizsgálat része, amely szintén csak egyik összetevője a bekezdésnyi beszédmű szerkezetének feltárására vállalkozó nagyobb feladatnak. A munka közvetlenül DEME LÁSZLÓ eredményeiből indult ki [1], s kezdettől fogva személyes tanácsait is élvezzi.

1.1. A vizsgálat első, tájékoztató szakaszában (két napilapunk napi híreinek gyakorlati feldolgozásában) bőségesen tapasztaltam, hogy már a három-, de még inkább a négy- és az ötmondatos hírekben közvetlenül nem mondategészekre, hanem előbb mondat fölötti szövegszerkezeti egységekre — DEME LÁSZLÓ kategóriáját használva [2] — *tömbökre* tagolódnak a beszédmű, s pl. a négymondatos napi hírek ilyesféle konstrukciókat rejtenek: $[(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 \leftarrow 4)]$, $\langle [(1 \leftarrow 2) \leftarrow 3] \leftarrow 4 \rangle$, $\langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 \leftarrow 4)] \rangle$ stb. De hogy valójában, bizonyítható módon miként épülnek fel ezek a konstrukciók, vagyis miféle szabályoknak engedelmeskedve tagolódnak tömbökre a bekezdések, empirikus módon nem lehet meggyőző válaszhoz jutni. Ehhez már kísérleti vizsgálatra van szükség.

1.1.1. A kísérlet általános hipotézise szerint a tömböket alkotó mondatok belső közelsége, illetőleg az egyes tömbök egymástól való elkülönültsége összefügg a bekezdés lineáris kifejtésében elfoglalt *sorrendi helyükkel*. Vagyis ha megváltoztatjuk a bekezdés mondatainak sorrendjét, ezzel megváltoztatjuk a bekezdés konstrukcióját is: Más mondatrenddel másként kell tömbösödniök a bekezdéseknek.

A konstrukciót azonban nem egyetlen tényezőként határozza meg a mondat-sorrend. Eddigi vizsgálatainkban [3] a mondategészek sorrendjével szoros kapcsolatban mutatkoztak a köztük érvényesülő *logikai viszonyok*, továbbá az egyes mondatok *közeleli vagy távolabbi kapcsolódását* kifejező grammatikai-szemantikai eszközök [4]. E tényezők együttes figyelembevételével meggyőzően sikerült formalizálnunk a bekezdésnyi beszédmű első szintű tagolódását, de az első szintű tömbök továbbtagolódásában (=belső tömbösödésében) egyre inkább előtérbe került a mennyiségi tényező is: *hány mondategészből* áll a vizsgált bekezdés.

1.1.2. A négymondatos bekezdés permutálása 24 lehetőséget nyújt, az ötmondatosé már 120-at. Négymondatos kísérleteinkben a három kapcsolódási helyen két logikai viszonyt (következtető és magyarázó) variáltattunk, így a lehetséges logikai alapviszonyok száma ($2^3 =$) 8 volt; ugyanez a két logikai alapviszony az 5 mondat négy kapcsolódási helyén ($2^4 =$) 16 logikai alapviszonyt kínál megvalósításra. A négymondatos bekezdés három szintmélységen 10 konstrukciótípusban jelent meg, egy ötödik mondat azonban már négy szintre mélyíti, s harmincra növeli a konstrukciótípusok lehetőségét.

Az ötmondatos bekezdésnyi beszédmű alábbi kísérleti elemzése tehát nem csupán saját mennyiségi kategóriáján belül szolgáltat tipológiai és gyakorlati adatokat,

hanem a négymondatos bekezdéssel való összehasonlítás tanulságaival is előbbre viszi a vizsgálatot.

1.2. A kísérletben kilencven magyar szakos tanárjelölt dolgozott azon a publicisztikai-szerkesztéstani feladaton, hogy megadott öt mondat informatív fontos elemeinek megtartásával ötmondatos hírvariánsokat írjon. Az öt mondat egy tipikus, a valóságos esemény időrendjét követő, bekezdényi napihír öt mondata; csupán beszédművet alkotó kapcsolatukat lazítottam fel oly módon, hogy önálló mondatonként, egymás alá gépelve kapták meg a hírszerkesztők:

[1] *Kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott kedden este Nagy Antal Zsombó, Fő utca 13. szám alatti lakos.*

[2] *Új Zsigulijával lovaskocsinak ütközött Zsombó és Forráskút között Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos.*

[3] *Súlyos sérülést szenvedett egy személygépkocsi-vezető Zsombó és Forráskút között.*

[4] *Az új Zsiguli teljesen összetört.*

[5] *A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.*

1.3 A fenti mondatok sorrendi-logikai variálásával (permutálásával) 675 db hírvariáns készült. A bennük rejlő tipológia részletező kibontása igen nagy terjedelmet igényelne. Az alábbiakban ezért csak az egyik fő csoport elemzési folyamatát mutatom be, s az e feldolgozás eredményeként létrejövő részrendszerrel egyúttal a teljes rendszer igazolásának tekintem. E részkorpusz 150 variánsból áll, s csoportalkotó jegye az az egyetlen tény, hogy az eredetileg ötödik (záró) helyen megadott mondat (*A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen.*) itt az első helyre került.

Az elemzés megkezdése előtt tekintsük át a részkorpusz tipológiáját meghatározó tényezők *elvi lehetőségeit*:

1.3.1. A csoport 5 mondatának *permutálása* az alábbi 24 lehetőséget kínálja:

51234	52134	53124	54123
51243	52143	53142	54132
51324	52314	53214	54213
51342	52341	53241	54231
51423	52413	53412	54312
51432	52431	53421	54321

1.3.2. A *logikai alapviszonyok* elvi számbavétele már néhány szó magyarázatot igényel. Tudniillik a mondategészek számának ötre történt emelése mellett a logikai viszonyoknak szintén egy lehetőséggel történt növelése a második tényező, amellyel a téma általános kísérleti vizsgálatát ebben a dolgozatban gazdagítani kívánjuk. Az eddigi *következtető* (←) és *magyarázó* (→) viszony mellé a *kapcsolatos* viszonyt (+) is fölvtettük, mégpedig azáltal, hogy az „ütközés” következményét két mondat-egészre tagoltuk: „Súlyos sérülést szenvedett.” „Az új Zsiguli is teljesen összetört.” Így az öt mondat közti négy kapcsolódási helyen háromféle logikai viszony variálódik, elvi mennyisége ($3^4=81$).

Ezt a mennyiséget azonban két tényező is csökkenti. Az egész ötmondatos kísérletre érvényes hatállyal egyrészt az a tény, hogy a kapcsolatos viszony minden variánsban csak egy helyet foglalhat le, a további három helyen a következő és magyarázó viszony (nem okvetlenül egyenlő arányban!) osztozik.

A részkorpuszon belül viszont az a sajátos helyzet teszi áttekinthetőbbé a képet, hogy itt a variáns első helyére állított 5-tel jelölt mondatához (mint előre vetett végkövetkezményhez) bármilyen folytatás csupán magyarázó viszonnal kapcsolódhat. Tehát az 51, 52, 53, 54 mindig: 5→1, 5→2, 5→3, 5→4, — arra való tekintet nélkül, hogy melyik további mondat jön majd a variáns 3. helyére. Csoportunk elvi logikai

viszonyainak alábbi áttekintésében ezért nem is tüntetjük fel a variánsok 2—5. helyén álló mondatok számát, hanem e mondatok helyére egységesen z-t írunk:

$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$
$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$
$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$
$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z \leftarrow z$

1.3.3. A bekezdésnyi beszédmű *tagolódásának* (tömbösödésének és belső tömbösödésének) elvi formáit a részkorpuszra vonatkoztatva az alábbiakban tekinthetjük át [5]. (Itt már nemcsak a 2—4. helyen álló mondatok egyedi értéke, hanem a köztük lehetséges logikai viszony is irreleváns.)

$\langle 5 - [z - z - (z - z)] \rangle$	$\{ 5 - \langle z - [z - (z - z)] \rangle \}$
$\langle 5 - [(z - z) - z - z] \rangle$	$\{ 5 - \langle z - [(z - z) - z] \rangle \}$
$\langle 5 - [z - (z - z) - z] \rangle$	$\{ 5 - \langle [z - (z - z)] - z \rangle \}$
$\langle 5 - (z - z - z) - z \rangle$	$\{ 5 - \langle [(z - z) - z] - z \rangle \}$
$\langle 5 - [z - (z - z - z)] \rangle$	
$\langle 5 - [(z - z) - (z - z)] \rangle$	

1.3.4. Az előbbieken vázolt 10 elvi konstrukciótípus az elővételezett végeredmény. Tulajdonképpen ez az, aminek a feltárására az egész vizsgálat irányul. De hogy egy azonos mondatosrenden és azonos logikai alapviszonyon építkező bekezdésnyi beszédmű miért és hogyan választ e 10 elvi lehetőség közül, azt a felsorolt elvi tényezők figyelembevétele mellett gyakran csak a mondatkapcsolódás szorosságát kifejező *grammatikai-szemantikai eszközök* mérlegelésével lehet megítélni. Ezen eszközök elvi számbavételét más helyen már elvégeztem [6], megismétlésükre itt nincs elég hely; az alábbi elemzésekben viszont, mivel főszerepet kapnak, remélhetőleg eléggé egyértelműen mutatkoznak meg.

2. A tüzetes elemzés első lépéseként célszerű bemutatni a vizsgálandó részkorpusz típusait:

A típus száma	Bekezdéstípusok:	A típusok relatív gyakorisága:	
1/a	$\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$	81 db,	54,00 %
1/b	$\langle 5 \rightarrow [1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)]] \rangle$	21 db,	14,00 %
2	$\langle 5 \rightarrow [(2 \leftarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$	21 db,	14,00 %
3	$\langle 5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle \rangle$	13 db,	8,68 %
4	$\langle 5 \rightarrow \langle [1 \leftarrow (3 \rightarrow 2)] + 4 \rangle \rangle$	4 db,	2,66 %
5	$\langle \langle 5 \rightarrow \langle [1 (3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \rangle + 4 \rangle \rangle$	4 db,	2,66 %
6	$\langle 5 \rightarrow \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 4)] \rangle \rangle$	3 db,	2,00 %
7	$\langle 5 \rightarrow \langle [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle \rangle$	3 db,	2,00 %
		150 db,	100 %

A típusok áttekintésekor három közös jegy azonnal szembetűnik: valamennyi hír kéttömbös (az első szinten két tömbre tagolódik); az első tömböt mindenütt az első mondat önmagában alkotja; továbbá a két első szintű tömb között mindenütt magyarázó viszony van. Mindebből az következik, hogy az egyes bekezdéstípusokat a II. tömb további tagolódása, belső tömbösödése határozza meg, figyelmünket tehát erre kell fordítanunk.

2.1. Az 5. mondatból induló hír legnépesebb logikai alapviszonya: $\langle 5 \rightarrow 1 \leftarrow 2 \leftarrow 3 + 4 \rangle$ a variánsokban kétféleképpen tömbösödik:

1/a típus: $\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$. Tipikus megfogalmazásban:

„A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. 17-én, kedden este ugyanis kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott

Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos. Gondatlansága oda vezetett, hogy a Forráskút és Zsombó közötti úton Ince Sándor ugyancsak zsombói lakos új Zsigulijával nekiütközött. A baleset következtében a személygépkocsi vezetője súlyos sérülést szenvedett. Az új Zsiguli is teljesen összetört.”

1/b típus: $\{5 \rightarrow (1 \rightarrow [2 \rightarrow (3 + 4)])\}$. Tipikus megfogalmazásban:

„A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos 17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott. A forráskúti elágazásnál új Zsigulijával a lovaskocsinak ütközött Ince Sándor zsombói lakos. Súlyos sérülést szenvedett. Kocsija is teljesen összetört.”

A fenti két konstrukcionális forma különbségét legáltalánosabban úgy fogalmazhatjuk meg, hogy míg az 1/a forma II. tömbje belsőleg két, egyenlő tömbre válik szét: $[(1 - 2) - (3 - 4)]$, addig az 1/b forma II. tömbjének második tömbje is tovább tagolódik: $(1 - [2 - (3 - 4)])$. Ezt az elképzelésünket egyelőre csak annak vizsgálatára építjük, hogy a hírszerkesztő mely mondategyszek között fejezett ki szorosabb összetartozást, illetőleg elkülönülést. Ugyanis ahol a hír 2—3. mondatát egységbe fogta, ott a folytatás tipikusan a 4—5. mondat belső tömbjeként valósult meg; ahol viszont a 2. mondatnak bizonyos önállóságot adott, ott a folytatás is tovább tagolódott belsőleg. De ezen megállapítások bizonyításához most már részletes elemzés szükséges.

Az 1/a forma II. tömbjében a 1—2. és a 3—4. mondat összetartozását, illetőleg elkülönülését több eszköz is kifejti. Igen szemléletesen mutatkoznak meg, ha a hír végéről előrefelé haladva vesszük ezeket számba.

2.1.1. Legszerbettebb az utolsó helyen álló, 4-gyel jelölt mondat önállótlan-sága. Előzmény nélkül egyaránt volna indokolatlan „Az új Zsiguli” határozott névelője s a mondat kapcsoló-toldó kötőszója; de az igével közölt következmény („összetört”) is feltételezi az előzményekben szerepelt okot. Valóban, a 3-as mondat okhatározója („A baleset következtében”) éppen úgy kiegészítője a 4-es mondat igéjének is („összetört”), miként a sajátjának („szenvedett”). E két ige *szinonim* kapcsolata ugyanúgy szembevetendő, mint a két mondat *szórendi* hasonlósága: (okhatározó... alany... állítmány), s erre a hasonlóságra az *is* kötőszó még külön hangsúlyt is helyez.

A 3—4-gyel jelölt mondat tehát együttesen ad tájékoztatást a következményekről; kommunikatív funkciójuk — az előzményekhez való logikai viszonyukból eredően — azonos. A köztük levő kapcsolatos viszony is jelzi, hogy informatíve ugyan szegényebben, de konstrukcionálisan elégségesen zárhatná le egyikük is a hírt. Így viszont nem külön-külön mondatként, hanem szövegegységként, tömbként lépnek a konstrukcióba.

A 3—4-gyel jelölt mondat tömb létének igazolásához még meg kell vizsgálnunk a távolabbi előzményekhez való viszonyukat is, erre azonban célszerűbb akkor visszatérnünk, amikor a 2—3. mondat alkotta tömböt már megismertük.

2.1.2. Az (1—2) mondat tömb léte az első pillantásra nem olyan nyilvánvaló, mint a (3—4) mondatok egysége. Az 1—2-vel jelölt mondatok között is létezik ugyan kapcsolatos viszony (az időbeli rákövetkezés), de erősebb közöttük az okság. Tudniillik az 1-es mondatban közölt esemény nemcsak megelőzte, hanem okozta is a 2-es mondatban leírt eseményt. E két mondat sorrendi cseréje tehát nem volna annyira közömbös, mint a (3—4) mondatok esetében (bár informatíve ott sem mindegy), de a *konstrukció egészen itt sem változtatna, hogy e belső tömbön belül* következő vagy magyarázó viszony van-e. Vagyis konstrukcionális szempontból közömbös, hogy (1—2) vagy (2→1) a belső tömb megszerkesztettsége. A beszédmű szintjén

csak a konstrukcióba való beszerkesztettsége a fontos, vagyis az, hogy az 1. belső tömb a 2. belső tömb okát közli, s vele alkotott egységben fejtí ki a hír első mondatában mint abszolút önálló tömbben előre vetett végkövetkezmény okát.

Az (1—2) mondatok egységlétét tartalmi-logikai kapcsolatuk mellett egyéb eszközök is kifejezik. A 2-es mondat főmondatának grammatikai alanya („*gondatlansága*”) birtokszóként hozza tovább az 1-es mondat grammatikai alanyát („*Nagy Antal*”) mint birtokosjelzőt, s ugyancsak hozzá utal vissza a mellékmondat állítmányának névmási igekötője („*nekiütközött*”). Személytelenebbül, de a 3-as mondat *ugyancsak* határozója szintén jelzi, hogy az előzményben megneveztek egy másik zombói lakost is.

Ezek után visszatérhetünk a (3—4) mondatok alkotta szövegegységhez. Valóban az (1—2) mondatok tömbjéhez kapcsolódik-e: [(1—2) — (3—4)], s nem képzelhető-e el, hogy a 2-es mondatnál szorosabb s az 1-sel távolabbi egységet alkotott: <2—[3—(4—5)]>? Igenis elképzelhető, méghozzá olyannyira, hogy ezzel az 1/b konstrukciótípus létezésének kérdését vetettük fel.

2.2. A 3—4-es mondatok tömbje ugyanis kísérleti variánsaink 14%-ában (21db) közvetlenül a 2-es mondatához kapcsolódott, s csupán a vele alkotott magasabb szövegegység tagjaként lépett viszonyba az 1-es mondatnál: <1—[2—(3+4)]>.

A hírnek ebben a tagolásában a háromas (s ezáltal a négyes) mondatból kimarad a kifejtett alany („*a személygépkocsi vezetője*”). A 3—4-es mondatok informatíve üres ígei személyragjai („*szenvedett*”, „*összeütközött*”) így az 1/a variánsnál szorosabban kénytelenek követni a 2-es mondatban megnevezett alanyt („*Incze Sándor*”): „*A forráskúti elágazásnál új Zsigulijával a lovaskocsinak ütközött Incze Sándor zombói lakos. Súlyos sérülést szenvedett. Kocsija is teljesen összetört.*”

A 2—3—4-es mondatok szoros összetartozását látva fölmerül az a kérdés is, hogy a hír II. tömbjének belső tagolódása nem inkább ilyen-e: [1—(2—3—4)]? Az előzőekben már hasznosnak bizonyult próbánk, a tömbtagok sorrendi fölcserélhetőségének a vizsgálata azt mutatja, hogy a 3—4-es mondat az 1/b variánsban is egységként lép viszonyba a 2. mondatnál: „*Incze Sándor zombói lakos súlyos sérülést szenvedett. Kocsija is teljesen összetört. Ugyanis új Zsigulijával a forráskúti elágazásnál a lovaskocsinak ütközött.*” Képlettel kifejezve: [(3+4) → 2].

Az előbbi tömb akár itteni, elképzelt, akár az eredeti megszerkesztettségében: [2—(3+4)] funkcionál, mindenképpen következtető viszonytal kapcsolódik az első belső tömböt önmagában képező 1-es mondatához. A hír 1-es mondata relatíve önálló tömb, tudniillik relatíve egész információs egységgel toldja meg a közleményt. „*Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos 17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.*” Ez a mondat kontextustól függetlenül is életképes: nemcsak grammatikailag egész, hanem még informatíve sem hiányzik belőle más, mint az olvasó „Na és?” kérdése: „Miért értesítenek engem arról, hogy N. A. kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott? Nyilván valami figyelemre méltó következménye lesz.”

A hír II. tömbjének konstrukcionális próbáját, a sorrendi felcserélést elvégezve igazolódik a belső tömbösödésről előzőleg alkotott véleményünk: „*A forráskúti elágazásnál ... Súlyos sérülést szenvedett. Kocsija is ... Mindezt az okozta, hogy N. A. kivilágítatlan kocsival fuvarozott.*” Képlettel kifejezve: <[2—(3+4)] → 1>. S ezután példahírünknek mint beszédműnek a tagolódását már könnyen igazolhatjuk a két felső szintű tömb sorrendi megfordításával:

<{1—[2—(3+4)]} → 5>, illetőleg az 1/a típusé:

<[(1—2) — (3+4)] → 5>. Ezzel az igazolási móddal viszont nemcsak szövegszegmentálási módszert alakítottunk ki, hanem az egyes szövegszerkezeti egységek egymásba való kölcsönös átalakíthatóságát is felismertük.

Mivel az átalakítás művelete a további elemzésben fő szerepet kap, érdemes egy pillanatra megállnunk a lényeg elmélyítésére. Ha eddigi gondolatmenetünk példáin visszafelé haladunk, láthatjuk, hogy a mondategészek és a tömbök kölcsönös sorrendi felcserélése mindig szövegszerkezeti egységen belül, vagyis *mindig csak azonos tagolódási szinten* valósítható meg. Ez viszont azt a lényeges tanulságot kínálja, hogy a *bekezdésnyi beszédmű tömbökre való tagolódása egyúttal szintek létrehozását is jelenti*. A szövegalkotás időbeli folyamatában nyilván a tagolás (a tömbösödés) az elsődleges, a konstrukció elemzésében viszont a szinteket célszerű elsőként felvázolnunk, hogy a mondategészek (illetőleg a tömbök) tömbösödését tényleges helyükön állapíthassuk meg. Eddigi elemzésünk példáin visszafelé haladva:

A beszédmű értékű bekezdés 1/a típusának első tagolódási szintjén:

$\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$ átírható $\langle [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 5 \rangle$

második tagolódási szintjén:

$\langle 5 \rightarrow (1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4) \rangle$ átírható $\langle 5 \rightarrow [(3 + 4) \rightarrow (1 \leftarrow 2)] \rangle$

harmadik tagolódási szintjén:

$\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$ átírható $\langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$

A beszédmű értékű bekezdés 1/b típusának első tagolódási szintjén:

$\{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \}$ átírható $\{ \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \rightarrow 5 \}$

második tagolódási szintjén:

$\{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \}$ átírható $\{ 5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle \}$

harmadik tagolódási szintjén:

$\{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \}$ átírható $\{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [(3 + 4) \rightarrow 2] \rangle \}$

negyedik tagolódási szintjén:

$\{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \}$ átírható $\{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (4 + 3)] \rangle \}$

A fenti, szemléltető célú képletekben mindig csak egy átalakítási műveletet végzünk el. Kísérleti vizsgálatunk *tipológiai* részének azonban éppen az lesz a jelentősége, hogy általa a bekezdéskonstrukciók kölcsönös átalakíthatóságának valamennyi szabályát felismerhetjük. *Gyakorisági* vizsgálatunkkal pedig az alapkonstrukciókat szeretnénk felismerni, amelyekhez képest a többi típus csak változat értékű. [7]

2.3. A 150 variánsból álló részkorpusz elemzését a 2., majd a 3. konstrukció-típussal folytatva, most már könnyen felismerjük, hogy az 1/a típusnak a 2-es, az 1/b típusnak pedig a 3-as konstrukció az átalakítási párja.

A 2-es konstrukció típus: $\langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$

„A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Zsombó és Forráskút között ugyanis a lovaskocsinak szaladt Ince Sándor zsombói lakos. Az összeütközést az okozta, hogy a Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos által hajtott lovaskocsi nem volt kivilágítva. A baleset következtében Ince Sándor súlyos sérülést szenvedett. A gépkocsiban súlyos kár keletkezett.”

E típusnak az 1/a típushoz való viszonya első pillantásra szembevető: a lehető legközelebbi változatai egymásnak. Az első: $\langle 5 \rightarrow [$ és a második: $[(z - z) - (z - z)]$

szintjükön azonos módon tagolódnak, s csupán a harmadik szint első tömbjében ment végbe logikai változás annak következtében, hogy az okot és az okozatot tartalmazó két mondategész sorrendi helyet cserélt: $(2 \rightarrow 1)$ átírva: $(1 \rightarrow 2)$. Azaz 1/a típus: $\langle 5 \rightarrow [(1 \rightarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$ átírva 2-es típusra: $\langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$.

Az elemzett két konstrukciótípus fenti kapcsolatának feltárása mellett érdemes kitérnünk egy sajátosan itt jelentkező s a későbbiekben hasznosítható részletkérdés megvitatására is. A hírszerkesztő hallgatóknak mintegy fele ugyanis határozott névelőt tett a 2-es mondat „lovaskocsinak” határozója elé. A névelőtlen változatban is nyilvánvaló, hogy a határozottság nélkül említett „lovaskocsi” azonos az 5-ös mondatban említett hajtó kocsijával, de a puszta szóismétlés, valamint az *ugyanis* kötőszó által nem keletkezik olyan szoros kapcsolat, amely lazítaná az első helyre állított 5-ös (tétel-) mondat abszolút tömb létét, azaz hogy a 2-es az 5-sel alkotna belső tömböt: $(5 \rightarrow 2)$. A határozott névelő azonban már a harmadik kapcsolóelem a hír első és második (5-tel, ill. 2-vel jelölt) mondatai között, s amennyiben a határozott névelő helyett birtokos személyrag látná el a meghatározás szerepét („kocsijának szaladt”), akkor ez a konstrukció alapján, vagyis az első tagolóadási szintjén változna meg: $\langle [(5 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \leftarrow (3 + 4) \rangle$. Ezzel a megfogalmazással azonban nem találkoztam a 21 variánsból álló, 2-es jelű konstrukciótípusban.

2.4. A 3-as konstrukciótípus: $\{5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle\}$

„A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Ugyanis 17-én, kedden este Zsombó és Forráskút között új Zsigulijával egy lovaskocsinak szaladt Ince Sándor Zsombó, Ménes u. 9. szám alatti lakos. A személygépkocsi-vezető súlyos sérülést szenvedett. Az új Zsiguli teljesen összetört. A balesetet az okozta, hogy Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott.”

Ez a típus távolabbi változata az 1/b jelűnek, mint a 2-es volt az 1/a-nak: itt ugyanis a második tagolóadási szinten ment végbe az átalakítás. 1/b típus: $\{5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle\}$ átírva 3-as típusra: $\{5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle\}$.

Az 1/b-vel és a 3-mal jelölt típusok átalakítási összefüggése eléggé meggyőző, azonban kevésbé biztos az, hogy a 3-mal jelölt típus első belső tömbjét csupán így lehet felfogni: $[2 \leftarrow (3 + 4)]$. A kísérlet két szövegvariánsában ugyanis nem explikálták a 3-as mondat alanyát („a személygépkocsi-vezető”), hanem csupán az igealakokkal, implicite utaltak rá. Az így önállóságot veszített 3-as mondatnál szemben (a kapcsoló szerepű párhuzamosságok ellenére) explikált alanyával („Az új Zsiguli”) a 4-es mondat bizonyos mértékig elkülönül előzményétől: $[(2 \rightarrow 3) \leftarrow 4]$. Ez a megoldás azonban már stilisztikai mérlegelést igényel: informatíve indokolt lehet-e a 4-es mondat relatív önállósítása, vagy sem.

A fenti kérdésem kívül ugyanez a konstrukciótípus kínál egy fontosabb tanulságot rejtő példát is. Az eddigiekből ugyanis még azt a következtetést is levonhatnánk, hogy a konstrukció logikai alapviszonyait az egyes, meghatározott információt tartalmazó mondatok puszta sorrendje határozza meg. Hogy ez egyáltalán nem szükségszerű meghatározottság, jól szemlélteti az alábbi, más mondatrendű hírvariáns, amely ugyancsak a 3-mal jelölt konstrukciót képviseli:

„A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. A fuvaros, Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos kivilágítatlan lovaskocsival hajtott Forráskútra. Gondatlansága miatt egy új Zsiguli összetört. Vezetője ugyanis, Ince Sándor nem vette észre az előtte haladó lovaskocsit, és a sötétben belerohant.” Ábrázolva: $\{5 \rightarrow \langle [1 \leftarrow (4 + 3)] \rightarrow 2 \rangle\}$,

Fő változat: $\{5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle\}$.

Vagyis a két konstrukció az eltérő mondatrend ellenére azonos. Ezt általánosíthatjuk is: Különböző mondatrendű kísérleti beszédművek azonos logikai alapviszonyt képviselhetnek, amelyre azonos konstrukciók építhetők.

2.5. Jelen vizsgálatunk részkorpuszának 4-es és 5-ös konstrukciótípusát szintén párhuzamosan elemezzük, mert a logikai alapviszonyuk azonossága, valamint egy belső tömbjük egymás közeli változatának jelzi őket:

4-es típus: $\langle 5 \rightarrow [(1 \rightarrow 3) \rightarrow (2 + 4)] \rangle$

5-ös típus $\langle 5 \rightarrow [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \rangle + 4$

A harmadik tagolódási szinten álló tömb: $(1 \rightarrow 3)$ valóban átírható $(3 \rightarrow 2)$ -re, de a két típus II. tömbjének többi eleme az azonos logikai viszony mellett sem felel meg egymásnak. Elsősorban azért nem, mert míg a 4-es típus egységes konstrukciót, azaz érvényes formát képvisel, addig az 5-ös típus utolsó (4-es) mondata kívül rekedt a konstrukción.

2.5.1. 4-es típus: „A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos 17-én, kedden este kivilágítatlan lovaskocsival fuvarozott. Ennek következtében szenvedett súlyos sérülést egy személygépkocsi-vezető. Ince Sándor zsombói lakos ugyanis új Zsigulijával a lovaskocsinak ütközött. Autója is teljesen összetört.”

Nem tekinthetjük rossznak ezt a típust, de kifogástalannak sem, mivel az „ütközésről”-ről informáló 2-es mondat elszakította egymástól a leginkább egybe tartozó két mondategységet („sérülés”, „a kocsi összetört”). A hír II. tömbjének belső tagolódása ezért nem lehet teljesen egyértelmű.

Az 1—3-as mondat hézagatlan kapcsolódását kötőszói használatú kifejezés jelzi („Ennek következtében”) [8], de a közlés folyamatosságát ugyanilyen szorossággal biztosítja a 2-es mondat „ugyanis” kötőszava. Vagyis ez a három mondat hiánytalanul és egységet alkotva fejt ki azt, amit a hír első, tételmondata előre bocsátott. A konstrukció így a következő volna: $[5 \rightarrow (1 \rightarrow 3 \rightarrow 2)]$. De van még egy ötödik mondat is, amelyik informatíve esetleges, nyugodtan elhagyható volna, konstruktiválisan viszont a helyén van. Kapcsolódása is jó: bár van saját grammatikai alanya (Autója), ennek birtokos személyragja mégis implikálja a logikai alanyt, amely viszont a 2-es mondat grammatikai alanya (Ince Sándor). A 4-es mondat ilyen módon való „ragaszkodása” okozza, hogy a 2-es mondat, amely — mint láttuk — belső tömbkapcsolatba lépett volna az 1—3-sal, a 4-es mondat súlyával megnövekedve némileg elkülönül azoktól: $\langle 5 \rightarrow [(1 \rightarrow 3) \rightarrow (2 + 4)] \rangle$. Ez a tagolódás azonban nem tökéletes, s az sem véletlen, hogy a 675 variánsból mindössze 4 db alkotja ezt a típust.

2.5.2. 5-ös típus: „A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Ince Sándor zsombói lakos súlyos sérülést szenvedett szerdán este a forrásküti elágazásnál. Új Zsigulijával ugyanis lovaskocsinak ütközött. A balesetet Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos okozta, mert nem világította ki a kocsiját. Az új Zsiguli teljesen összetört.”

A 4-es és az 5-ös típus logikai alapviszonyának lényegi azonossága mellett még az utolsó mondatok is megegyeznek egymással: „Az új Zsiguli (ill. Autója) teljesen összetört.” A lexikai különbség itt, (ahol azonos denotátumot azonos mondatrészi funkcióban levő szinonímák neveznek meg) nyilvánvalóan irreleváns; annál fontosabb azonban a két típus utolsó mondatának kapcsolódási, beszerkesztődési módja.

A 4-es típus utolsó mondata ugyanis birtokos személyraggal kapcsolódik („autója”), míg az 5-ös típusban határozott névelő kívánja ellátni ugyanezt a funkciót („Az új Zsiguli”). Az eredmény látnivalóan nem azonos értékű. A határozott névelő nem képes tömbön belülre hozni az utolsó mondatot, mert az utolsó előtti

(1-es) mondat *tematikailag* elszigetelte természetes közegétől, a (3→2) tömbtől. Ezt a tematikai (szemantikai) szakadékot grammatikai eszközzel már nem is lehet áthidalni. Hiába próbálkoznánk a birtokos személyraggal is a határozott névelő helyett. A konstrukciót ugyan látszólag helyreállítanánk, de meghamisítanánk az információegészet. Ezzel az eljárással ugyanis a lovaskocsis tulajdonába utalnánk át a Zsigulit: („*A balesetet Nagy Antal okozta ... Új Zsigulija teljesen összetört.*”)

A tematikai (szemantikai) közegétől, vagyis a saját tömbkörnyezetétől elszigetelt utolsó (4-es) mondat sorsa ezek után csak egy lehet. El kell hagyni. Tudniillik még folytatni sem lehetne. Bár első pillantásra úgy tűnik, hogy „*Az új Zsiguli teljesen összetört*” mondattal új tömb kezdődik, amely azért különült el, mert valami informatíve fontos részt ily módon akart a szerző kiemelni, például így: $\langle 5 \rightarrow [(2 \leftarrow 3) \rightarrow 1] + [4 \leftarrow 6] \rangle$. Ezt a lehetőséget azonban a mégiscsak meglevő tematikai kapcsolat zárja ki. Nem lehet olyat csinálni, hogy a 3. tagolódási szinten elhelyezett informatív szakasz („*I. S. súlyos sérülést szenvedett*”) kapcsolatos párját („*A kocsi összetört*”) négy mondatos késéssel s egy tagolódási szinttel följebb folytassuk.

A 4-es mondat elhagyásával viszont érvényes formát nyerünk: $\langle 5 \rightarrow [(2 \leftarrow 3) \rightarrow 1] \rangle$. A 3-as mondat így szorosan kapcsolódik a 2-eshez, hiszen onnan kapja alanyát, amit az igealak zéró ragja („*ütközött*”) és egyik határozójának birtokos személyragja („Zsigulijával”) hiányol.

A szöveg aktuális tagolódása szempontjából ugyanezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a 3-as mondat tartalmazta ok mint új közlés (*réma*) témaként folytatja a 2-es mondatot. Az 1-es mondat közös oka a 2—3-asnak, s ezzel a szereppel járó relatív elkülönülését azzal fejezi ki, hogy határozott névelővel ellátott lexikai elemmel („*A balesetet*”) témaként hozza tovább a 2—3-as mondatok tömbjét, s ehhez önmaga mint *réma* járul hozzá. Vagyis az aktuális tagolódás szempontjából nézve a II. tömb felépülése a következő:

(2 ← 3)

téma réma

$[(2 \leftarrow 3) \rightarrow 1]$

téma réma

2.6. A 6-os bekezdéstípus mindössze 3 db variánsban jelent meg, de figyelemre méltó tanulság rejlik benne. Az 5 mondata között húzódó logikai alapváltozat azonos a 2-es típusával:

2-es típus: $z \rightarrow z \rightarrow z \leftarrow \dot{z} + z$

6-os típus: $z \rightarrow z \rightarrow z \leftarrow z + z$

A közös logikai alapváltozat eltérő sorrendű mondatok között mutatkozik, s e különbség következtében a hír tagolódása is másként ment végbe:

2-es típus: $\langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$

6-os típus: $\{ 5 \rightarrow \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 + 4)] \rangle \}$:

„*A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Súlyos sérülést szenvedett egy személygépkocsi-vezető kedden este a forráskúti elágazásnál. Egy felelőtlen fuvaros, Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti lakos ugyanis nem világította ki kocsiját. Ezért rohant bele új Zsigulijával Ince Sándor ugyancsak zsombói lakos. Gépkocsijában is így keletkezett súlyos kár.*”

A 2-es és a 6-os típus alapvető különbsége tehát abból adódik, hogy melyik mondat került a II. tömb első helyére. A 2-es konstrukciótípusban a 2-es mondat, a 6-os típusban a 3-as mondat kezdi a II. tömböt, s ezt a pozíciót mindkettő következmény jellegével tölti be (2-es m.: „beleszaladt”, 3-as m.: „megsérült”). A következmény jelleg itt azonban csak a magyarázó viszonyú folytatást implikálja, a belső tömbösödést már nem.

A belső tömbösödés ebben az esetben a mondatok tematikai közelségének, ill. távolságának függvénye. A 2-es típusban közvetlen ok magyarázza a II. tömb élére kiemelt következményt: „beleszaladt” → „Ugyanis nem volt kivilágítva”, így harmadik szintű belső tömbbé kapcsolódnak: (2 → 1). A 6-os típus II. tömbjének élére a 3-as mondat képviselte „súlyos sérülés” került, méghozzá olyan személytelen alannyal, amely saját, II. tömbjének tételmondatává különítette el („Súlyos sérülést szenvedett egy személygépkocsi-vezető kedden este a forráskúti elágazásánál.”). De ez a tételmondatnyíva növelt távolság a következő (1-es) mondat eredménye is, amely ugyanolyan mértékben tartja a szemantikai távolságot közvetlen előzményétől, mint az a folytatásától: hiszen ez már harmadik olyan mondata a hírnek, amely sem grammatikai, sem logikai formában nem veszi át az előzménye alanyát (5: Rendőrkapitányság, 3: egy személygépkocsi-vezető, 1: egy...fuvaros). Ezek után érthető, hogy az azonos logikai alapváltozat ellenére másként tagolódik a hír a 6-os típusban, mint a 2-esben.

2.7. A 7-es típus néhány jellegzetességét szintén az előbbiekkal való összehasonlítással tárhatjuk fel.

„A szegedi Rendőrkapitányság eljárást indított egy balesetet okozó lovaskocsi hajtója ellen. Ince Sándor zombó lakos súlyos sérülést szenvedett szerdán este a forráskúti elágazásnál. Új Zsigulijával ugyanis belerohant egy lovaskocsiba. A személygépkocsi teljesen összetört. A balesetért Nagy Antal Zsombó, Fő u. 13. szám alatti fuvaros a felelős, mert nem világította ki a kocsiját.” Ábrázolva: $\{5 \rightarrow [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1\}$.

A II. tömb élén, miként a 6-os típusban, szintén a 3-as mondat áll. Itt azonban nem a távolabbi, hanem saját közvetlen oka követi magyarázatként („belerohant”), s ez az okozati-oki viszony, valamint a két mondat közös alanya (Ince Sándor) harmadik szintű belső tömbbe tömöríti őket: (3 → 2).

A hír 4-es mondata kis híján éppen úgy kimarad a konstrukcióegészből, mint az 5-ös típusban láttuk: $\langle 5 \rightarrow [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \rangle + 4$; csupán az (a tőle független) körülmény építi be mégis, hogy az 1-es mondat mint végső magyarázatul adott első ok zárja le a hírt.

2.8. Az előzőekben tüzetesen vizsgáltuk meg az ötmondatos bekezdésnyi beszédmű kísérleti variánsainak egyik részkorpuszát. Ez a részkorpusz 150 db variánsból áll (itt = 100%), s csoportalkotó jegye az az egyetlen tény, hogy az eredetileg ötödik helyen megadott mondatot az első helyre állították a hírszerkesztők.

A következőkben tekintsük át e részkorpusz legfontosabb tipológiai és gyakorisági jellemzőit!

2.8.1. A hírvariánsok logikai alapváltozatai

Az e kísérletben lehetséges 12 logikai alapváltozatra 150 db hírvariánst írtak, így — ha közömbös volna a hír mondatai közti logikai kapcsolódás — *elvileg* 12,5—12,5 db variáns jutna mind a 12 alapváltozatra. Az alapváltozatonkénti 12,5 db hírt ezért 100%-nak tekintjük, s szembesítjük a ténylegesen megírt mennyiséggel. Így kapjuk meg az egyes logikai alapváltozatok *kihasználtsági* mutatóját.

Logikai alapváltozatok:	Mennyiség db	%	Kihasznátsági mutató:
$5 \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z + z$	102	68	816 %
$5 \rightarrow z \rightarrow z \rightarrow z + z$	4	2,66	32 %
$5 \rightarrow z \rightarrow z \leftarrow z + z$	21	14	168 %
$5 \rightarrow z \leftarrow z \rightarrow z + z$	—	—	—
$5 \rightarrow z \leftarrow z + z \leftarrow z$	—	—	—
$5 \rightarrow z \rightarrow z + z \rightarrow z$	3	2	24 %
$5 \rightarrow z \rightarrow z + z \leftarrow z$	—	—	—
$5 \rightarrow z \leftarrow z + z \rightarrow z$	13	8,66	104 %
$5 \rightarrow z + z \leftarrow z \leftarrow z$	—	—	—
$5 \rightarrow z + z \rightarrow z \rightarrow z$	—	—	—
$5 \rightarrow z + z \rightarrow z \leftarrow z$	—	—	—
$5 \rightarrow z + z \leftarrow z \rightarrow z$	—	—	—
$5 \rightarrow z \leftarrow z \rightarrow z \leftarrow z$	4	(2,66)	32 %
$5 \rightarrow z \rightarrow z \leftarrow z \leftarrow z$	3	(2)	24 %
	150	100	

Két változat azért került vonal alá, mert nem szerepeltek az elvileg kialakított 12 forma között. Ezek a későbbiekben külön elemzést igényelnek, hiszen bennük — a sorrendi cserék hatására — a kapcsolatos logikai viszony következtetővé alakult át.

2.8.2. A hírvariánsok tömbösödési formái

A részkorpusz valamennyi variánsa kéttömbös, mégpedig egyenlőtlen kéttömbös. Az I. tömböt a hír elejére állított 5-ös mondat egymagában alkotja, így a II. tömb további tagolódása alakítja ki az egyes konstrukciótípusokat.

A II. tömb — belső továbbtagolódása következtében — három- vagy kéttömbös lehet. A három belső tömbös (mivel négy mondategészt foglal magában) eleve egyenlőtlen tagolódású; a két belső tömbös azonban egyaránt lehet egyenlő és egyenlőtlen kéttömbös.

A részkorpuszt 150 variánsa *elvileg* 10 formában tömbösödhet, így egy tömbösödési formára *elvileg* 15 db variáns jut (itt = 100 %). A valóságos mennyiséghez viszonyítva itt is a forma *kihasználtságát* jelzi a következőkben.

A bekezdésnyi beszédmű II. tömbje

Egyenlően kéttömbös:

$\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$	81 db	54 %
$\langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle$	21 db	14 %
$\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 3) \rightarrow (2 \leftarrow 4)] \rangle$	4 db	2,6 %
	106 db	70,6 %

A forma kihasználtsága: 706%-os.

Egyenlőtlen kéttömbös:

$5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle$	21 db	14 %
$5 \rightarrow \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 4)] \rangle$	3 db	2 %
	24 db	16 %

A forma kihasználtsága: 160 %-os.

$$\{5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle\} \quad 13 \text{ db,} \quad 8,09 \%$$

A forma kihasználtsága: 86,6 %-os.

$$\begin{aligned} \{5 \rightarrow \langle [(3 - 2) \rightarrow 1] + 4 \rangle\} & \quad 4 \text{ db,} \quad 2,6 \% \\ \{5 \rightarrow \langle [(3 - 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle\} & \quad 3 \text{ db,} \quad 2 \% \end{aligned}$$

A forma kihasználtsága: 46,6 %-os.

3. Az ötmondatos bekezdésnyi beszédmű kísérleti vizsgálatából csupán az egyik részkorpusz elemzését mutattuk be közelebbről. A továbbiakban ennek az analógiájára vázoljuk fel a kísérlet teljes anyagát.

3.1. *A mondatrend, a logikai kapcsolódás és a konstrukciótípusok összefüggései*

Sor-szám	A mondatok			Mennyiség:
	sor-rendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
1.	12345	$\leftarrow \leftarrow + \leftarrow$	$\langle [(1 - 2) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle : 76; \quad \langle \{1 \leftarrow [2 - (3 + 4)]\} \leftarrow 5 \rangle : 35;$	111 db 16,4 %
2.	12354			—
3.	12435			—
4.	12453			—
5.	12453			—
6.	12543	$\leftarrow \leftarrow \rightarrow +$	$\langle [1 - 2] \leftarrow [5 \rightarrow (4 + 3)] \rangle$	5 db 0,74 %
7.	13245	$\leftarrow \rightarrow + \leftarrow$	$\langle \{ [1 \leftarrow (3 - 2)] + 4 \} \leftarrow 5 \rangle$	4 db 0,59 %
8.	13254			—
9.	13425	$\leftarrow + \rightarrow \leftarrow$	$\langle \{ [1 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 2 \} \leftarrow 5 \rangle$	5 db 0,74 %
10.	13452			—
11.	13524			—
12.	13542			—
13.	14235	$\leftarrow \rightarrow \leftarrow \leftarrow$	$\{ 1 \leftarrow [4 \rightarrow (2 - 3)] \leftarrow 5 \}.$	1 db 0,14 %
14.	14253			—
15.	14325			—
16.	14352			—
17.	14523			—
18.	14532			—
19.	15234	$\leftarrow \rightarrow \leftarrow +$	$\{ 1 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \}$	28 db 4,14 %
20.	15243			—
21.	15324			—
22.	15342			—
23.	15423			—
24.	15432			—

Sor- szám	A mondatok			Mennyi- ség:
	sor- rendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (= konstrukciótípusok)	
Részösszegezés: A konstrukció első helyén az 1-gyel jelölt mondat:				154 db 22,8 %
25.	21345	$\rightarrow \leftarrow + \leftarrow$	$\langle \langle (2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4) \rangle \leftarrow 5 \rangle$	60 db 8,8 %
26.	21354			—
27.	21435	$\rightarrow \leftarrow + \leftarrow$	$\langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (4 + 3)] \leftarrow 5 \rangle$	8 db 1,18 %
28.	21453			—
29.	21534	$\rightarrow \leftarrow \leftrightarrow +$	$\langle [2 \rightarrow 1] \leftarrow [5 \rightarrow (3 + 4)] \rangle$	5 db 0,74 %
30.	21543			—
31.	23145	$\leftarrow \rightarrow + \leftarrow$	$\{ \langle [(2 \leftarrow 3) \rightarrow 1] + 4 \rangle \leftarrow 5 \}$	6 db 0,88 %
32.	23154	$\leftarrow \rightarrow \leftarrow +$	$\{ \langle [(2 \leftarrow 3) \rightarrow 1] \leftarrow 5 \rangle + 4 \}$	1 db 0,14 %
33.	23415	$\leftarrow + \rightarrow \leftarrow$	$\{ \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \}$	54 db 8 %
34.	23451	$\leftarrow + \leftarrow \rightarrow$	$\{ \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \}$	15 db 2,2 %
35.	23514			—
36.	23541			—
37.	24135	$\leftarrow \rightarrow + \leftarrow$	$\{ \langle [(2 \leftarrow 4) \rightarrow 1] + 3 \rangle \leftarrow 5 \}$	1 db 0,14 %
38.	24153			—
39.	24315	$\leftarrow + \rightarrow \leftarrow$	$\{ \langle [2 \leftarrow (4 + 3)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \}$	12 db 1,77 %
40.	24351	$\leftarrow + \leftarrow \rightarrow$	$\{ \langle [2 \leftarrow (4 + 3)] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \}$	7 db 1,12 %
41.	24513			—
42.	24531			—
43.	25134	$\leftarrow \rightarrow \leftarrow +$	$\{ 2 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [1 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \}$	9 db 1,32 %
44.	25143			—
45.	25314			—
46.	25341			—
47.	25413			—
48.	25431			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén a 2-vel jelölt mondat:				178 db 26,37 %
49.	31245	$\rightarrow \leftarrow + \leftarrow$	$\langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 + 4)] \leftarrow 5 \rangle : 41; \langle 3 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) + 4] \leftarrow 5 \rangle : 11;$	52 db 7,7 %

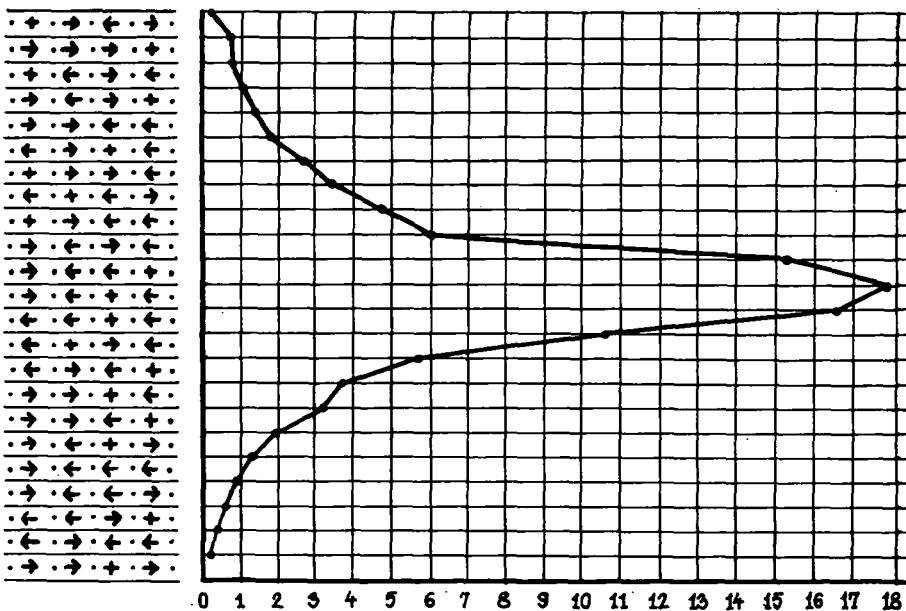
Sor- szám	A mondatok			Mennyi- ség:
	sor- rendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
50.	31254			—
51.	31425			—
52.	31452			—
53.	31524			—
54.	31542			—
55.	32145	$\rightarrow \rightarrow + \leftarrow$	$\{ \langle [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] + 4 \rangle \leftarrow 5 \}$	25 db 3,7 %
56.	32154			—
57.	32415	$\rightarrow \leftarrow \rightarrow \leftarrow$	$\{ \langle [(3 \rightarrow (2 \leftarrow 4)) \rightarrow 1] \leftarrow 5 \rangle : 19; \{ \langle [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \} : 10$	29 db 4,3 %
58.	32451	$\rightarrow \leftarrow \rightarrow \rightarrow$	$\{ \langle [3 \rightarrow (2 \leftarrow 4)) \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \}$	6 db 0,88 %
59.	32514			—
60.	32541			—
61.	34125	$+ \rightarrow \leftarrow \leftarrow$	$\langle [(3 + 4) \rightarrow (1 \leftarrow 2)) \leftarrow 5 \rangle$	25 db 3,7 %
62.	34152			—
63.	34215	$+ \rightarrow \rightarrow \leftarrow$	$\langle [(3 + 4) \rightarrow (2 \rightarrow 1)) \leftarrow 5 \rangle$	11 db 1,63 %
64.	34251	$+ \rightarrow \leftarrow \rightarrow$	$\{ \langle [(3 + 4) \rightarrow 2] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \}$	2 db 0,28 %
65.	34512	$+ \leftarrow \rightarrow \leftarrow$	$\langle [(3 + 4) \leftarrow 5] \rightarrow [1 \leftarrow 2] \rangle$	4 db 0,56 %
66.	34521			—
67.	35124	$\leftarrow \rightarrow \leftarrow \leftarrow$	$\{ 3 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow 4] \rangle \}$	3 db 0,42 %
68.	35142			—
69.	35214			—
70.	35241			—
71.	35412			—
72.	35421			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén a 3-mal jelölt mondat:				157 db 23,25 %
73.	41235	$\rightarrow \leftarrow \leftarrow \leftarrow$	$\{ \langle 4 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 3)] \rangle \leftarrow 5 \}$	9 db 1,32 %
74.	41253			—
75.	41325			—
76.	41352			—
77.	41523			—
78.	41532			—
79.	42135	$\rightarrow \rightarrow \leftarrow \leftarrow$	$\{ \langle 4 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow 3] \rangle \leftarrow 5 \}$	6 db 0,84 %
80.	42153			—
81.	42315	$\rightarrow \leftarrow \rightarrow \leftarrow$	$\{ \langle [4 \rightarrow (2 \leftarrow 3)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \}$	7 db 0,98 %

Sor- szám	A mondatok			Mennyi- ség:
	sor- rendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (= konstrukciótípusok)	
82.	42351			—
83.	42513			—
84.	42531			—
85.	43125	$\rightarrow \leftarrow \leftarrow \leftarrow$	$\langle [(4+3) \rightarrow (1 \leftarrow 2)] \leftarrow 5 \rangle$	7 db 0,98 %
86.	43152			—
87.	43215	$\rightarrow \rightarrow \rightarrow \leftarrow$	$\langle [(4+3) \rightarrow (2 \rightarrow 1)] \leftarrow 5 \rangle$	7 db 0,98 %
88.	43251			—
89.	43512			—
90.	43521			—
91.	45123			—
92.	45132			—
93.	45213			—
94.	45231			—
95.	45312			—
96.	45321			—
Részösszegezés: A konstrukció első helyén a 4-gyel jelölt mondat:				36 db 5,33 %
97.	51234	$\rightarrow \leftarrow \leftarrow +$	$\langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3+4)] \rangle : 81; \{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3+4)] \rangle \} : 21;$	102 db 15,11 %
98.	51243			—
99.	51324	$\rightarrow \leftarrow \rightarrow \leftarrow$	$\{ 5 \rightarrow \langle [1 \leftarrow (3 \rightarrow 2)] + 4 \rangle \}$	4 db 0,56 %
100.	51324			—
101.	51423			—
102.	51432			—
103.	52134	$\rightarrow \rightarrow \leftarrow +$	$\langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3+4)] \rangle$	21 db 3,11 %
104.	52143			—
105.	52314			—
106.	52341	$\rightarrow \leftarrow + \rightarrow$	$\{ 5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3+4)] \rightarrow 1 \rangle \}$	13 db 1,91 %
107.	52413			—
108.	52431			—
109.	53124	$\rightarrow \rightarrow \leftarrow \leftarrow$	$\{ 5 \rightarrow \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 4)] \rangle \}$	3 db 0,42 %
110.	53142			—
111.	53214	$\rightarrow \rightarrow \rightarrow +$	$\{ \langle 5 \rightarrow \langle [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \rangle + 4 \rangle \}$	4 db 0,56 %
112.	53241	$\rightarrow \rightarrow + \rightarrow$	$\{ 5 \rightarrow \langle [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle \}$	3 db 0,42 %

Sor- szám	A mondatok			Mennyi- ség:
	sor- rendje	logikai viszonyai	tömbösödése és szinteződése (=konstrukciótípusok)	
113.	53412			—
114.	53421			—
115.	54123			—
116.	54132			—
117.	54213			—
118.	54231			—
119.	54312			—
120.	54321			—
Részösszezés: A konstrukció első helyén az 5-tel jelölt mondat:				150 db 23,70 %

A kísérletben megadott 5 mondat sorrendi variálása (permutálása) 120 lehetőséget rejt, ebből a hírszerkesztők 38-at valósítottak meg. A mondatrend kihasználtsága tehát 31,66%-os. A 38-féle mondatrend azonban nem képvisel egyúttal 38 logikai alapváltozatot, hanem csupán 23-at, vagyis a megvalósított 38 permutáns 23 logikai alapváltozaton oszlik meg. Ezt az összefüggést a következőkben először oszlopdiagramon szemléltetjük (3.1.1.), majd egyenként is megvizsgáljuk a logikai alapváltozatok legjellemzőbb tulajdonságait (3.1.2.).

3-1-1. AZ EGYES LOGIKAI ALAPVÁLTOZATOKRA ESŐ VARIÁNSOK RELATÍV GYAKORISÁGA (675 DB = 100%)



3.1.2. A megvalósított logikai alapváltozatok főbb sajátosságai

3.1.2.1.	$\cdot \rightarrow \cdot \leftarrow \cdot + \cdot \leftarrow \cdot$	21345	60 db	8,80 %
		21435	8 db	1,18 %
		31245	52 db	7,70 %
			120 db	17,68 %

$$\left\{ \begin{matrix} 2 \\ 2 \end{matrix} \right\} - 1 - \left\{ \begin{matrix} 3 \\ 2 \end{matrix} \right\} + \left\{ \begin{matrix} 4 \\ 4 \end{matrix} \right\} - 5$$

Az első helyre állított részkövetkezményt („*nekiütközött*”, ill. „*megsérült*”) közvetlenül az első ok magyarázza („*kivilágítatlan lovaskocsi*”); majd a további részkövetkezményeket a valóságos eseményben is záró szerepű „*rendőrségi eljárás*” zárja le. Az 5-ös mondat ezzel a feladattal abszolút önálló tömbként különül el az előzményektől: $\langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle$; a 3-as mondatvaló kezdéskor azonban (a 3-as mondat tételmondat-szerű szerepe következtében) csak relatíve önálló tömb az 5-ös mondat: $\langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 + 4)] \leftarrow 5 \rangle$.

3.1.2.2.	$\cdot \rightarrow \cdot \leftarrow \cdot + \cdot \leftarrow \cdot$	12345	111 db	16,40 %
----------	---	-------	--------	---------

Ez a valóságos esemény idő- és logikai rendje, ebben a sorrendben kapták meg a variációs feladat mondatait a hírszerkesztők. A logikai alapváltozat gyakorisága tehát nem véletlen. A rá épülő kétféle konstrukció különbsége a 2-es mondat megfogalmazásában mutatkozik meg. Amennyiben ez számottevő *témát igényel* az 1-es mondatból („*nekiütközött*”, „*beleszaladt*”, „*Az ő kocsjának ütközött*” stb.), a maga *rémájával* szorosan kapcsolódik hozzá: $\langle [(1 \rightarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle$. Ha azonban *explicit formában* jön át a téma a 2-es mondatba, ezzel bizonyos önállóságot is ad neki („*Ince Sándor új Zsigulijával beleszaladt Nagy Antal kocsjába*”): $\langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle$.

3.1.2.3.	$\cdot \rightarrow \cdot \leftarrow \cdot \leftarrow \cdot + \cdot$	51234	102 db	15,11 %
----------	---	-------	--------	---------

Első szintű átalakítása az előbbi konstrukciónak. A hírt lezáró végkövetkezményt („*rendőrségi eljárás*”) a konstrukció elejére állítja, ezáltal igen szembevetendő, figyelemfelhívó [9] tételmondatot, bevezetést ad a hírnek.

$$\begin{aligned} \langle [(1 \rightarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle & \text{ átalakult: } \langle 5 \rightarrow [(1 \rightarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle \\ \langle [1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)]] \leftarrow 5 \rangle & \text{ átalakult: } \langle 5 \rightarrow [1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)]] \rangle \end{aligned}$$

3.1.2.4.	$\cdot \leftarrow \cdot + \cdot \rightarrow \cdot \leftarrow \cdot$	13425	5 db	0,74 %
		23415	54 db	8,00 %
		24315	12 db	1,77 %
			71 db	10,51 %

$$\left\{ \begin{matrix} 1 \\ 2 \end{matrix} \right\} - \left\{ \begin{matrix} 3 \\ 4 \end{matrix} \right\} + \left\{ \begin{matrix} 4 \\ 3 \end{matrix} \right\} - \left\{ \begin{matrix} 2 \\ 1 \end{matrix} \right\} - 5$$

A közös logikai alapviszony ellenére jelentős különbség van az 1—3—4—2—5 és a másik két mondatosrendű változat *informatív* értéke között. Az utóbbiak csupán a negyedik mondatukban árulják el az egész história eredeti okát, s bár e késleltetésnek lehet figyelemfokozó hatása, a napihír mégsem törekedhet novellisztikus erényekre. A konstrukciók egyébként azonosak:

$$\begin{aligned} \langle [(1 \leftarrow (3 + 4)) \rightarrow 2] \leftarrow 5 \rangle \\ \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \leftarrow 5 \rangle \end{aligned}$$

3.1.2.5.	. → . + . → . + .	32415	29 db	4,31 %
		42315	7 db	0,98 %
		51324	4 db	0,56 %
			40 db	5,84 %

$$\left\{ \begin{matrix} 3 \\ 4 \rightarrow 2 \rightarrow 3 \rightarrow 1 \rightarrow 5 \end{matrix} \right\}$$

Itt az 5—1—3—2—4 variánsnak van egészen más informatív értéke, mint az előző két változatnak. Az élre állított végkövetkezmény szabályos abszolút tömb, s ez a helyzet a további négy mondatot egyetlen tömbbe tömöríti: $\langle 5 \rightarrow [(1 \rightarrow 3) \rightarrow (2 \rightarrow 4)] \rangle$. A hírkezdőként alkalmazott részkövetkezmények nem tudnak hasonló konstrukciót elkezdni: önállóságuk csak relatív, s az is csupán a harmadik tagoló-dási szinten érvényesül:

$$\{ \langle [3 \rightarrow (2 \rightarrow 4)] \rightarrow 1 \rangle \rightarrow 5 \}$$

$$\{ \langle [4 \rightarrow (2 \rightarrow 3)] \rightarrow 1 \rangle \rightarrow 5 \}$$

3.1.2.6.	. + . → . + . + .	15234	28 db	4,14 %
		23154	1 db	0,14 %
		25134	9 db	1,32 %
			38 db	5,60 %

$$\left\{ \begin{matrix} 1 \\ 2 \rightarrow 3 \rightarrow 1 \rightarrow 5 \end{matrix} \right\} + 4$$

Ebben a logikai alapváltozatban a 4-es mondat közös komponensnek mutatkozik. Lényegesen más azonban a kapcsolódási lehetősége: A 3-as mondatnál tömbkapcsolatba lép:

$$\{ 1 \rightarrow \langle 5 \rightarrow [2 \rightarrow (3 \rightarrow 4)] \rangle \}$$

$$\{ 2 \rightarrow \langle 5 \rightarrow [1 \rightarrow (3 \rightarrow 4)] \rangle \};$$

az 5-ös mondat után azonban semmi keresnivalója nem lehet, kívül is reked a konstrukción:

$$\langle [(2 \rightarrow 3) \rightarrow 1] \rightarrow 5 \rangle + 4$$

3.1.2.7.	. + . → . + . + .	34125	25 db	3,72 %
		43125	7 db	0,98 %
			32 db	4,68 %

$$\left\{ \begin{matrix} 3 \\ 4 \rightarrow 3 \rightarrow 1 \rightarrow 2 \rightarrow 5 \end{matrix} \right\}$$

E két variáns egymás legközelebbi, negyedik szintű kölcsönös átalakítása. A konstrukció azonos, informatív különbségük csupán azon múlik, hogy a bal-eseten belül a gépkocsivezető sérülése, vagy a gépkocsi megrongálódása minősül-e súlyosabb esetnek.

$$\{ \langle [(3 \rightarrow 4) \rightarrow 1] \rightarrow 2 \rangle \rightarrow 5 \}$$

$$\{ \langle [(4 \rightarrow 3) \rightarrow 1] \rightarrow 2 \rangle \rightarrow 5 \}$$

3.1.2.8.	. → . → . + . + .	32145	25 db	3,70 %
----------	-------------------	-------	-------	--------

A 4-es mondat — elszakadván természetes párjától, a 3-tól — esetleges helyre került, s ezzel fellazította a konstrukciót:

$$\langle \langle [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \rightarrow 4 \rangle \rightarrow 5 \rangle$$

3.1.2.9.	. + . + . + . → .	23451	15 db	2,20 %
		24351	7 db	1,12 %
			22 db	3,32 %

$$2 \rightarrow \left\{ \begin{matrix} 4 \\ 3 \rightarrow 4 \rightarrow 5 \rightarrow 1 \end{matrix} \right\}$$

A variánsok 4. mondata (4-es, ill. 3-as) esetleges helyre került, s ezzel fellazította a konstrukciót:

$$\begin{aligned} &\{ \langle [1 \leftarrow (3 \rightarrow 2)] + 4 \rangle \rightarrow 5 \} \\ &\{ \langle [\langle (2 \rightarrow 3) \rightarrow 1 \rangle + 4 \rangle \rightarrow 5 \} \\ &\{ \langle [\langle (2 \rightarrow 4) \rightarrow 1 \rangle + 3 \rangle \rightarrow 5 \} \end{aligned}$$

3.1.2.14. . → . ← . → . ← . 41235 9 db 1,32%

A „tárgyaló rész” tematikailag homogén, idő- és logikai rendje is egyértelmű: $[(1 \leftarrow 2) \leftarrow 3]$. Vitatni csupán a konstrukció három-, illetőleg kéttömbös voltát lehetne. A hírkezdő 4-es mondat azonban közelebb áll a folytatáshoz, mint a mindent lezáró és összefoglaló utolsó mondat, ezért inkább az alábbi ábrázolást választjuk:

$$\{ \langle 4 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow 3] \rangle \rightarrow 5 \}.$$

3.1.2.15.	. → . → . → . → .	42135	6 db	0,84 %
		53124	3 db	0,42 %
			9 db	1,26 %

$$\{ 4 \rightarrow \{ 3 \rightarrow 1 \leftarrow \{ 3 \rightarrow \{ 5 \} \} \} \}$$

A két variáns egyetlen közös eleme a konstrukciók közepén álló 1-es mondat, de ez is különbözőképpen helyezkedik el. Az egyik esetben abszolút beépült tömbtag: $\{ \langle 4 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow 3] \rangle \rightarrow 5 \}$, a másik esetben pedig harmadik tagolódási szinten álló relatíve önálló tömb: $\{ 5 \rightarrow \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \rightarrow 4)] \rangle \}$.

3.1.2.16. . → . ← . → . → . 32451 6 db 0,88 %

Az előzőekben már találkoztunk hasonlóan vitatható megoldással, amelyben az eredeti okot végső magyarázatul hagyják:

Helyesebb az első szintű átalakítása:

$$\begin{aligned} &\{ \langle [3 \rightarrow (2 \rightarrow 4)] \rightarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \} . \\ &\{ 1 \leftarrow \langle [3 \rightarrow (2 \rightarrow 4)] \rightarrow 5 \rangle . \end{aligned}$$

3.1.2.17.	. → . ← . → . → .	12543	5 db	0,74 %
-----------	-------------------	-------	------	--------

E kis gyakoriságú csoport tanulságos esetet képvisel. Ugyanis el kell dönteni, hogy a látnivalóan egybetartozó két tömb közül $(1 \rightarrow 2)$, ill. $3 + 4$ melyikhez csatlakozik a közöttük álló 5-ös számú mondat. Tehát $\langle [\langle (1 \rightarrow 2) \rightarrow 5 \rangle \rightarrow [4 + 3]] \rangle$, vagy $\langle [1 \rightarrow 2] \leftarrow [5 \rightarrow (4 + 3)] \rangle$ a helyes? Választ a tömbök kölcsönös sorrendi felcserélése útján kaphatunk. Eszerint az első forma helytelennek bizonyul, mert az I. és a II. tömb sorrendi cseréjével együtt nem változik meg a köztük levő ok-okozati viszony, pedig ennek következtetéből magyarázóvá kellett volna változnia. A második forma helyes, mert a tömbök közti kölcsönös sorrendi csere az addigi következtető viszonyt magyarázóvá változtatja: $\langle [1 \rightarrow 2] \leftarrow [5 \rightarrow (4 + 3)] \rangle$ átalakítható: $\langle [5 \rightarrow (4 + 3)] \rightarrow [1 \rightarrow 2] \rangle$.

3.1.2.18. . → . ← . → . → . 21534 5 db 0,74 %

Az előző fejtegetést igazolja a jelen konstrukció: hiszen nem más, mint az előző típus második és harmadik szintű átalakítása: $\langle [2 \rightarrow 1] \leftarrow [5 \rightarrow (3 + 4)] \rangle$.

3.1.2.19.	. → . → . → . → .	14235	1 db	0,14 %
		35124	3 db	0,42 %
			4 db	0,56 %

$$\{ 1 \leftarrow \{ 4 \rightarrow \{ 2 \rightarrow \{ 3 \rightarrow \{ 5 \} \} \} \} \}$$

Szétdobált mondatok. Mindkét konstrukcióban maradt egy negyedik szintű tömbkapcsolat, a többi mondat azonban igen erőltetetten követi egymást:

$$\{1 \leftarrow \langle [4 \rightarrow (2 \leftarrow 3)] \rightarrow 5 \rangle\},$$

$$\{3 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow 4] \rangle\}.$$

3.1.2.20. .+.←.→.←. 34512 4 db 0,56 %

Ismert típus: a 17. és a 18. konstrukciók átalakítása:

$$\langle [(3+4) \leftarrow 5] \rightarrow [1 \leftarrow 2] \rangle$$

3.1.2.21. .→.→.→.+ 53214 4 db 0,56 %

Elrontott szerkezet: a 4-es mondat kívül marad:

$$\langle 5 \rightarrow [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] \rangle + 4$$

3.1.2.22. .→.→.+→. 53241 3 db 0,42 %

A 4-es mondat esetleges helyétől eltekintve helyes konstrukció, bár a szükségesnél több átalakítást hajtottak végre benne.

$\{5 \rightarrow \langle [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle\}$ második szinten visszaalakítható:

$\{5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [(2 \rightarrow 2) + 4] \rangle\}$ harmadik szinten visszaalakítható:

$\{5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [(2 \leftarrow 3) + 4] \rangle\}$, s így már egészen elfogadható szerkezet.

3.1.2.23. .+→.←.→. 34251 2 db 0,29 %

Mint már néhány esetben meggyőződhattunk róla, az 1-es mondat itt is indokolatlanul került összefoglaló, záró helyzetbe. Egy első és egy második szintű átalakítási művelettel átalagos konstrukciót nyerhetünk belőle:

$\{\langle [(3+4) \rightarrow 2] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1\}$. Első szintű átalakítása:

$\{1 \leftarrow \langle [(3+4) \rightarrow 2] \leftarrow 5 \rangle\}$. Második szintű átalakítása:

$\{1 \leftarrow \langle [2 \leftarrow (3+4)] \leftarrow 5 \rangle\}$.

3.2. Az előzőekben gyakran fordultunk bizonyítási eljárásként a mondatok, ill. a tömbök *sorrendi felcseréléséhez*. Ebben az eljárásban a konstrukciókat *egymás kölcsönös átalakításaiként* tekintettük.

A következőkben rendszerbe foglaljuk az átalakítási párokat. Ebben a rendszerben azt mutatjuk be, hogy a kísérletben létrehozott 38 konstrukció közül melyek képviselnek azonos konstrukciótípust, vagyis melyek jöttek létre egymás átalakítása-ként; illetőleg melyek azok az egyes konstrukciók, amelyek egymagukban képviselnek típust.

Az alábbi áttekintésből kitűnik az 5-ös mondat egyedüli lehetősége: csupán ez lehet tételmondat (=abszolút önálló tömb) a hír első és utolsó helyén egyaránt, vagyis egyedül az 5-tel kezdődő konstrukcióknak van átalakítási lehetőségük az első tagolódási szinten. Az 1-es, 2-es, 3-as és 4-es mondattal kezdődő konstrukcióknak csupán a második, harmadik és negyedik tagolódási szinten van átalakítási párjuk.

Egymás kölcsönös átalakításai

A konstrukció első tagolódási szintjén:

$$\begin{aligned} \langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle : 81; & \leftrightarrow \langle [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle : 76; \\ \langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle : 21; & \leftrightarrow \langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle : 60; \\ \{ 5 \rightarrow \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle \} : 13; & \leftrightarrow \{ \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \} : 54; \\ \{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \} : 21; & \leftrightarrow \{ \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \leftarrow 5 \} : 35; \\ \{ 5 \rightarrow \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 4)] \rangle \} : 3; & \leftrightarrow \{ \langle 3 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 4)] \rangle \leftarrow 5 \} : 41; \\ \{ 5 \rightarrow \langle [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] + 4 \rangle \} : 4; & \leftrightarrow \{ \langle [(3 \rightarrow 2) \rightarrow 1] + 4 \rangle \leftarrow 5 \} : 25; \\ \{ 5 \rightarrow \langle [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle \} : 3; & \leftrightarrow \{ \langle [(3 \rightarrow 2) + 4] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \} : 10; \\ \{ 5 \rightarrow \langle [1 \leftarrow (3 \rightarrow 2)] + 4 \rangle \} : 4; & \leftrightarrow \{ \langle [1 \leftarrow (3 \rightarrow 2)] + 4 \rangle \leftarrow 5 \} : 4; \end{aligned}$$

A konstrukció második tagolódási szintjén:

$$\begin{aligned} \langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle : 60; & \leftrightarrow \langle [(3 + 4) \leftarrow (2 \rightarrow 1)] \leftarrow 5 \rangle : 11; \\ \{ 5 \rightarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \} : 13; & \leftrightarrow \{ 5 \rightarrow \langle 1 \leftarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \} : 21; \end{aligned}$$

A konstrukció első és második tagolódási szintjén:

$$\langle [2 \rightarrow 1] \leftarrow [5 \rightarrow (3 + 4)] \rangle : 5; \leftrightarrow \langle [(3 + 4) \leftarrow 5] \rightarrow [1 \leftarrow 2] \rangle : 4;$$

A konstrukció harmadik tagolódási szintjén:

$$\begin{aligned} \langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow (3 + 4)] \rangle : 81; & \leftrightarrow \langle 5 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \rangle : 21; \\ \langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle : 60; & \leftrightarrow \langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (4 + 3)] \leftarrow 5 \rangle : 8; \\ \langle [(3 + 4) \rightarrow (1 \leftarrow 2)] \leftarrow 5 \rangle : 25; & \leftrightarrow \langle [(3 + 4) \rightarrow (2 \rightarrow 1)] \leftarrow 5 \rangle : 11; \\ \langle [(4 + 3) \rightarrow (1 \leftarrow 2)] \leftarrow 5 \rangle : 7; & \leftrightarrow \langle [(4 + 3) \rightarrow (2 \rightarrow 1)] \leftarrow 5 \rangle : 7; \end{aligned}$$

A konstrukció második és harmadik tagolódási szintjén:

$$\langle [2 \rightarrow 1] \leftarrow [5 \rightarrow (3 + 4)] \rangle : 5; \leftrightarrow \langle [1 \leftarrow 2] \leftarrow [5 \rightarrow (4 + 3)] \rangle : 5;$$

A konstrukció negyedik tagolódási szintjén:

$$\begin{aligned} \{ \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \} : 54; & \leftrightarrow \{ \langle [2 \leftarrow (4 + 3)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \} : 12; \\ \{ \langle [2 \leftarrow (3 + 4)] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \} : 15; & \leftrightarrow \{ \langle [2 \leftarrow (4 + 3)] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \} : 7; \end{aligned}$$

A konstrukció harmadik és negyedik tagolódási szintjén:

$$\langle [(3 + 4) \rightarrow (2 \rightarrow 1)] \leftarrow 5 \rangle : 11; \leftrightarrow \langle [(2 \rightarrow 1) \leftarrow (4 + 3)] \leftarrow 5 \rangle : 8;$$

Az alábbi 15 konstrukciónak (39,74) a kísérletben egyetlen átalakítási lehetősége sem realizálódott, így mind a 16 konstkrució egymagában képvisel típust:

1-es mondattal kezdődő típusok:

$$\begin{aligned} \{ 1 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [2 \leftarrow (3 + 4)] \rangle \} & \quad 28 \text{ db} \\ \{ \langle [1 \leftarrow (3 + 4) \leftarrow 2] \leftarrow 5 \rangle \} & \quad 5 \text{ db} \\ \{ 1 \leftarrow \langle [4 \rightarrow (2 \leftarrow 3)] \leftarrow 5 \rangle \} & \quad 1 \text{ db} \end{aligned}$$

2-es mondattal kezdődő típusok:

$\{2 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [1 \leftarrow (3 + 4)] \rangle\}$	9 db
$\{\langle [(2 \leftarrow 4) \rightarrow 1] + 4 \rangle \leftarrow 5 \}$	6 db
$\{\langle [(2 \leftarrow 4) \rightarrow 1] + 3 \rangle \leftarrow 5 \}$	1 db
$\langle [(2 \leftarrow 3) \rightarrow 1] \leftarrow 5 \rangle + 4$	1 db

3-as mondattal kezdődő típusok:

$\{\langle [3 \rightarrow (2 \leftarrow 4)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \}$	19 db
$\{3 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) + 4] \leftarrow 5 \}$	11 db
$\{\langle [3 \rightarrow (2 \leftarrow 4)] \leftarrow 5 \rangle \rightarrow 1 \}$	6 db
$\{3 \leftarrow \langle 5 \rightarrow [(1 \leftarrow 2) \leftarrow 4] \rangle\}$	3 db

4-es mondattal kezdődő típusok:

$\{\langle 4 \rightarrow [1 \leftarrow (2 \leftarrow 3)] \rangle \leftarrow 5 \}$	9 db
$\{\langle [4 \rightarrow (2 \leftarrow 3)] \rightarrow 1 \rangle \leftarrow 5 \}$	7 db
$\{\langle 4 \rightarrow [(2 \rightarrow 1) \leftarrow 3] \rangle \leftarrow 5 \}$	6 db.

4. A jelen munkának az volt a feladata, hogy kísérletileg állítson elő ötmondatos konstrukciótípusokat. Ezek önmagukban megragadható jellemzőit: a mondatrendet, a logikai kapcsolódást és a tematikai összetartozás grammatikai-szemantikai eszközeit a fentiekben áttekintettük és rendszereztük.

További összefüggések feltárásához újabb vizsgálatokra van szükség. A legáltalánosabb jegyeket csupán a négy- és a hatmondatos konstrukciótípusokkal való összehasonlítás mutathatja meg.

JEGYZETEK

[1] Lásd: DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971; Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava, 1969; A nyelvről — felnőtteknek. Bp., 1966; A mondatok kapcsolódása a beszédben. Nyr. 89. 292—302; Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. (Előadás a magyar nyelvészek II. nemzetközi konferenciáján.)

[2] Vö. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Bp., 1971. 86, 221, 227—8.

[3] Vö. BÉKÉSI IMRE, Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdés értékű beszédmű szerkezetéről: Néprajz és Nyelvtudomány, 1973.; A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és színteződésének kísérleti vizsgálatáról: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI., (szerk. Telegdi Zs.).

[4] Ennek a vonatkozásnak bőséges szakirodalma van. A legújabbak közül lásd: I. R. GALPERIN: Stylistics. Moscow, 1971. 193—201; R. HARWEG, Stilistik und Textgrammatik: Textlinguistik (Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. 1972/V. 71—82; F. MIKO, Odsek, téma, styl: Segmenty a styl. Bratislava, 1973. 5—45.

[5] E rendezett osztályozásban logikailag lehetséges formák még az alábbiak is, amelyeket azonban ebben a feladatban nem lehetett megalkotni. Ti. a kapcsolás oksági természete kizárja az öttömbös formát: $[1 - 2 - 3 - 4 - 5]$; az alábbi — egyébként logikailag helyes — formákból viszont kiesik egy-egy mondat, ill. tömb, vagyis nyelvileg hibásak: $[1 - (2 - 3) - 4 - 5]$, $[1 - 2 - 3 - 4 - 5]$, stb.

[6] Vö. A közös részek kapcsoló szerepe a mondat fölötti szövegegységben. (Előadás a magyar nyelvészek II. nemzetközi konferenciáján.)

[7] A kísérletben kapott konstrukciók nagyobb része egymás kölcsönös átalakításaként fogható fel. Ebben a viszonylatban a leggyakoribbat tekinthetjük alapformának, amelyhez képest a többi változat értékű.

[8] Vö. MNyR. II. 435.

[9] Vö. BÁNKÚTI GÁBOR: Híreket mondunk. Bp., 1970. (MRT Szakkönyvtára 7—8.) 112.

ÜBER DIE EXPERIMENTELLE UNTERSUCHUNG VON SPRACHWERKEN MIT FÜNFSATZ-ALINEEN

Von Imre Békési

Laut der allgemeinen Hypothese des Versuches hängt die innere Nähe der die Texteinheiten bildenden Sätze bzw. die Separation der einzelnen Texteinheiten voneinander mit ihrer reihenfolgemässig in der linearen Ausführung des Absatzes eingenommenen Stelle zusammen. Mit anderen Worten: eine Modifizierung der Satzreihenfolge im Absatz hat auch eine Änderung der Konstruktion des Absatzes zur Folge: mit einer anderen Satzreihenfolge wird offenbar auch das Gesamtwerk der Sätze ein anderes Gepräge erhalten.

Der Stoff für die experimentellen Untersuchungen wurde von neunzig Hochschul-Studenten des Ungarisch-Faches als Aufgabe im Rahmen der publizistischen Konstruktionslehre (Redaktionstätigkeit) zusammengestellt. Aus 5 gegebenen Sätzen wurden unter Beibehaltung ihrer informativ wichtigen Elemente aus 5 Sätzen bestehende Nachrichten-Varianten verfasst, derart, dass ein jeder der Sätze als erster Satz fungieren konnte. Die vorliegende Arbeit enthält die Lehrer der Analyse der in der Aufgabe angefertigten 675 Nachrichten-Varianten.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ ЕДИНИЦЫ АБЗАЦА В ОБЪЕМЕ ПЯТИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

Имре Бекеси

По предположению автора внутренняя близость предложений составляющий текст и отделения друг от друга абзацев зависят от того, в каком порядке стоят предложения. Если изменяется порядок предложений в абзаце, изменяется и его конструкция: если предложения имеют другой, измененный порядок, в соответствии с этим формируется абзац.

Материал экспериментального наблюдения приготовили 90 студентов обучающиеся на отделении венгерского языка, рассматривая публицистико-композиционную задачу.

Были даны пять предложений — при сохранении содержания которых надо было написать возможные варианты. В задаче было создано 675 вариантов, с анализом которых познакомит нас данная работа.